

Üres szenvedés:

A depresszió, szorongás és addikció társadalmi
fenomenológiája

MTA doktori értekezés – tézisek

Sik Domonkos

2022

A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

Doktori értekezésemben egy olyan kritikai elmélet kidolgozására teszek kísérletet, ami a „társadalmi szenvedés” késő modern sajátosságait állítja középpontba. A szenvedéstapasztalatok a kritikai elméletek végső normatív bázisára utalnak: nem csak azért, mert a társadalmi integráció zavarai és torzulásai végső soron egyéni szenvedés formáját öltik (Adorno 1973), hanem azért is, mert a társadalmi változás lehetőségét magában hordozó kollektív cselekvést is e tapasztalatok motiválhatják (Honneth 1996). A társadalmi integráció torzulásaiból fakadó szenvedés összeköti a társadalmi patológiák fenomenológiai és strukturális szintjét: olyan torzulásokra utal, melyekre egyszerre igaz, hogy a megfigyelő perspektívájából „igazságtalanságként” vagy „önként” mutatkoznak meg, miközben a cselekvő számára egy fájdalommal és stresszel terhelt vagy egyenesen elviselhetetlen élet formáját öltik.

Annak ellenére, hogy a társadalmi szenvedés az utóbbi évtizedekben a kritikai elméletek diskurzusaiban előtérbe került (Wilkinson 2005), e kutatások többsége mégsem tette önálló elemzés tárgyává magát a szenvedéstapasztalatot. Ennek az az elsődleges oka, hogy a szenvedés empirikus formáinak leírása kivezet a szűkebb társadalomtudományok területéről. A szenvedés egyszerre utal a testi (fájdalom) és affektív (distressz) tartományra, melyek nyelvi kifejezhetősége, így társadalmasíthatósága is, egyaránt korlátozott. Éppen ezért nem meglepő, hogy történetileg a szenvedés elemzésére elsősorban a terápiás megismerésérdekű, pszichológiai és biomedikális diszciplínák vállalkoztak. Eredményeik társadalomtudományokba történő integrálását ugyanakkor megnehezíti az a tudománytörténeti sajátosság, hogy a társadalomtudományok pszichológiai és biomedikális tudáshoz való viszonya kezdettől fogva ambivalens volt. A Goffman (1961) és Foucault (2006) nyomdokain haladó kutatások perspektívájából a pszichológiai és biomedikális tudás (és még inkább a rájuk épülő hatalmi struktúrák), az esszencializáló és eldologiasító következményei miatt, elsősorban a kritika tárgyát képezte, nem pedig a kritika eszközeként szolgált.

Ahhoz, hogy e leírásokat mégis hasznosíthassuk, egy olyan fogalmi keretre van szükség, ami mentes a pozitivisták diskurzusok – hatalmi struktúrákat naturalizáló – torzításától, miközben alkalmas társadalmi és történeti dinamikák megragadására is. Kutatásomban a fenomenológiára olyan közös nevezőként tekintek, ami képes a – szenvedéstapasztalatokat elemző – pszichológiai és biomedikális diskurzusok, valamint az – integrációs mechanizmusokat és a késő modernitást elemző – társadalomelméletek között közvetíteni. A fenomenológia fogalmi nyelvére egyaránt lefordíthatók a szenvedés ideáltipikus mintázatainak leírásai; a társadalmi interakciók és a látens struktúrák közötti kölcsönhatások; valamint a késő modernitás sajátosságai. Az értekezésben bemutatott elemzések, különböző módon bár, de egyaránt támaszkodnak e diszciplínák közti fordítási teljesítményre.

Noha külön-külön széles szakirodalma van mind a pszichopatológiák, mind a társadalmi integráció, mind pedig a modernitás fenomenológiájának, e részterületeken születő eredmények összekapcsolására mindeddig nem történt átfogó kísérlet. Kutatásom egyik legfontosabb eredményének e hiány pótlását tekintem. Amellett érvelek, hogy sem a társadalmi szenvedés terápiás megismerésérdekű leírásai (és praxisai), sem a kritikai elméletek nem lehetnek teljesek egymás eredményei nélkül: az individuumra összpontosító terápiás intervenció elvét célját, ha a – legalább részben társadalmi okokkal magyarázható – szenvedéstapasztalatokat kizárólag az

egyén szintjén történő korrekcióval próbálja kezelni; a kritikai elméletek normatív bázisa pedig mindaddig felemás marad, amíg ahelyett hogy a szenvedés legelterjedtebb mintázataiból indulna ki, saját társadalomelméleti vagy antropológiai konstrukciói alapján posztulálja az integrációs zavarok fenomenológiai következményeit.

E célkitűzéseket szem előtt tartva, az értekezés három részből áll. Az első részben azokat a hosszútávú átalakulásokat tekintem át, amelyek olyan strukturális környezetet eredményeznek, amiben az „üres szenvedés” új fenomenológiai mintázatai – a depresszió, szorongás vagy addikció – nagy valószínűséggel bukkannak fel. E genealógiai áttekintések alapozzák meg a késő modern társadalmi integráció torzulásainak vizsgálatát: kijelölik nem csak a szenvedés diszkurzív keretezésének és a kapcsolódó instrumentális technológiáknak az átalakulását, hanem egyúttal azokat az ideáltipikus mintázatokat is, melyek a késő modernitásban meghatározóvá válnak. A második részben azok a sajátos integrációs mechanizmusok és hálózatok kerülnek bemutatásra, melyek az egyén szintjén újratermelik ezen ideáltipikus torzulásokat, vagyis egy depressziós, szorongásos, vagy addiktív életvilágot hoznak létre. E társadalomfenomenológiai elemzések nemcsak a kritikai elméletek horizontját tágítják ki, hanem előkészítik a szociológiailag megalapozott intervenciók körvonalazását is. Az utolsó részben a késő modern „üres” társadalmi szenvedést csökkenteni hivatott mechanizmusok lehetőségterét vizsgálom. Egyrészt a szolidaritás átalakuló mintázatait elemzem, másrészt az üres szenvedés kezelésére képes emancipatórikus hálózati konfigurációk azonosításához dolgozok ki szempontokat.

Az elvégzett vizsgálatok, az alkalmazott módszerek és következtetések rövid összefoglalása

Az alábbiakban a gondolatmenet egyes lépéseit megvalósító fejezetek kiindulópontját, elemzési módszereit és következtetéseit részletesebben is összefoglalom.

1. fejezet: A naturalizált szenvedéstől a hiábavaló birtoklásig – a depressziós életvilág genealógiája

Háttér, célkitűzés

A depresszió elterjedése mélyen összefonódik a modernizációval. Bár a szenvedés hasonló formái régóta ismertek, a depresszió csak azóta vált központi problémává, amióta a modernizáció paradox következményei széles körben is megtapasztalhatóvá váltak. Napjainkban a depresszió az egyik legnagyobb egészségügyi kihívásnak számít: világszerte a munkaképesség elvesztésének egyik vezető oka (WHO, 2018). A társadalomtudományos kordiagnózisok kezdettől fogva próbálják megmagyarázni a modern társadalmak torzulásait és a különböző hangulati zavarok közötti kapcsolatot. Míg számos különálló kutatás irányul a depresszió fenomenológiai leírására és a kialakulásáért felelős modern strukturális átalakulások elemzésére, e két nézőpont kombinációja ritka. Az első fejezet ezt a hiányt kívánja pótolni a modernizációs folyamatoknak a depresszió fenomenológiai előfeltételei felőli átvilágításával.

Az elemzés lépései, az alkalmazott módszerek

A fejezet első szakaszában egy olyan fenomenológiai értelmezési keretet dolgozok ki, ami hidat képez a pszicho- és a társadalomtudományok között. E célból a depresszió fenomenológiai leírásait tekintem át. Ezek alapján a depresszió a világhoz való viszony olyan torzulásaként értelmezhető, amit a világ testi belakásának ellehetetlenülése (disembodiment), a jövőhöz és a múlthoz való zavart viszony, a cselekvőképesség elvesztése, és beszűkült interaffektivitás jellemez (Fuchs, 2013; Ratcliffe, 2015).

A második és harmadik szakaszban e dimenziók mentén a késő középkori és a kora újkori ideáltipikus életvilágot hasonlítom össze, különös tekintettel a világhoz való testi viszonyulásra, az időtudatra, a cselekvőképességre, az interszubjektivitásra és a szenvedéstapasztalatok diszkurzív keretezésére. E rekonstrukció olyan társadalomtörténeti tanulmányokra támaszkodik, amelyek a cselekvők történeti mentalitásainak megértését célozzák meg strukturális körülményeik alapján (pl. Ariés, 1989; Cohen és Cohen, 2001; Duby, 1988; le Goff 1992; le Roy Ladurie, 1984).

A záró szakaszban az összevetés következményeit tekintem át, kitérve a kora újkorban megjelenő alternatív modernizációs forogatókönyvekre, valamint az „abszolút dominium” horizontjának (Gordon, 1995) megjelenését követően meghatározóvá váló dinamikák azonosítására.

Eredmények, konklúzió

Az elemzés tanulságait az alábbi táblázat foglalja össze:

Fenomenológiai dimenziók/ korszak	Késő középkor	Kora modernitás
világ testi belakása	a vallási elvek által naturalizált állandó fizikai szenvedés	a kezelhetetlen szenvedés eleme még mindig jelen van, de már nem naturalizált módon (az öröm és az indokolatlan szenvedés horizontja).
időtudat	az empirikusan belakható lineáris időkeret horizontjának hiánya; az üdvösség kilátása mint a remény fő forrása; a hibák és bűnök megoldásának vallásos technikái.	az üdvtörténeti perspektíva megmarad, de kiegészül a lineáris történelmi idővel egyéni és kollektív szinten; új viszony a jövőhöz és a múlthoz, mint potenciálisan kontrollálhatóhoz
ágencia	korlátozott instrumentális képességek, amelyeket a népi kultúrában gyökerező gyakorlatok egészítenek ki	a szabadság anyagi és reflexív szinten egyaránt nőtt, de még mindig a társadalmi státusztól függ, ami a társadalmi mobilitást prioritássá teszi
interszubjektivitás	elnyomó, de mindenütt jelenlévő interszubjektivitás	interszubjektivitás még mindig sűrű, de már kontingensebb és versengőbb is
narratív keretezés	melankólia (betegség), acedia (bűn)	melankólikus vérmérséklet (az egyéni siker ára)

Még ha a középkori korszakot a testi szenvedés naturalizálása, a korlátozott cselekvőképesség és az evilági instrumentális célok hiánya jellemzi is, e tapasztalatokat ellensúlyozza az üdvtörténeti időhorizont; továbbá a társak folyamatos jelenléte, ami megakadályozza a teljes elszigeteltséget és az ebből következő kétségbeesést. A kora modernitás során e képlet megváltozott: a szenvedés és az élvezetek feletti kontrollt ígérő ágencia fokozatos kiterjesztése, az evilági idő horizontjának előtérbe kerüléséhez, valamint az interszubjektivitás kontingenssé válásához vezetett. E kétértelműségek kezelése és a világi kontroll javítása érdekében született meg az abszolút domíniumként felfogott tulajdon modern horizontja: ez lett hivatott magában foglalni az ágencia lehetőségét, beleértve az élvezetek és a szenvedés uralását is. Azáltal, hogy a kontroll lehetősége a – riválissá váló – társak tulajdonszerzési küzdelmekben történő legyőzésével kapcsolódott össze, veszélyes strukturális helyzet állt elő: a tulajdontól való megfosztottság vagy az általa ígért lehetőségekben való csalódás reménytelenné, elszigeteltté és végső soron tehetetlenné teszi a szubjektumot – ezek a depresszió alkotóelemei. Mivel az abszolút domínium horizontjának megszületése a szenvedés kezelésének várakozási horizontját implikálja, ezen ígért kudarc esetén, az eleve megterhelő szenvedéstapasztalat, kiegészül a véglegesség érzésével. Míg a kora újkorban a szenvedés vallási narratívája és interszubjektív kezelése egyaránt hozzáférhető maradt, addig az abszolút domínium koncepciójának elterjedése – és abból következően a kontroll fokozására tett kísérletek – fokozatosan felszámolták ezeket az alternatív kereteket. Ilyenformán a szenvedés nemcsak személyes teherré vált, hanem a személyes alkalmatlanság végső bizonyítékává is. A véglegességnek ez az eleme az, ami az egyébként epizodikus szenvedést depresszióvá alakítja át.

2. fejezet: A félelem társadalmi komponensei – a negatív integráció fenomenológiája

Háttér, célkitűzések

Bár a félelem univerzális érzelem, számos történelmi tényező befolyásolja. Különböző kritikai elméletek szerint a késő modernitás – a megnövekedett társadalmi kontingenciák kezelésére alkalmas integrációs mechanizmusok felbomlása miatt – a rendkívüli bizonytalanság és aggodalom kora (pl. Bauman, 2000; Giddens 1994). Annak ellenére, hogy e kutatások egybehangzó következtetése szerint, a félelem alapvető szerepet játszik napjainkban, nem sikerül megmagyarázniuk, hogy milyen konkrét mechanizmusok felelősek ezért. Míg a legtöbb elmélet hajlamos a strukturális változások túlzott általánosítására támaszkodni anélkül, hogy figyelmet szentelne a fenomenológiai részleteknek, addig az empirikus elemzések vagy elhanyagolják, vagy egyáltalán nem reflektálnak a társadalomelméleti tételre. E hiátus a második fejezet kiindulópontja: arra teszek kísérletet, hogy a félelemre vonatkozó társadalomelméleti kérdést az integráció alapvető szintjén vessek fel, a késő modern sajátosságok elemzése céljából. A második fejezet kiegészíti az első gondolatmenetét: míg az első fejezetben a szenvedéshez való rezignált premodern viszonyulást állítottam szembe a proaktív modernnel, addig a második fejezetben a modernizáció belső dinamikáját elemzem, a félelem és a bizalom társadalmi komponenseinek klasszikus és késő modern összevetésével.

Az elemzés lépései, módszerek

A fejezet első szakaszában az elemzési keret fenomenológiai kidolgozására kerül sor: ezúttal nem a mindennapi mentalitások nyomai, hanem a szekuláris politikai rend lehetőségére reflektáló klasszikus társadalmi szerződéselméletek alapján. Hobbes (1997) és Rousseau (2002) elméleteit fenomenológiai szempontból értelmezem újra: az egyéni szabadság önkorlátozásának negatív (félelemre alapuló) és pozitív (reményre alapuló) motivációs bázisát rekonstruálom. Ezek képesek arra motiválni a cselekvőket, hogy akaratukat kollektív szabályozásoknak rendeljék alá, anélkül, hogy vallási vagy metafizikai dogmákra hivatkoznának. Ezek az „igazodás motivációk” minden modern, szekuláris társadalmi integrációs mechanizmus előfeltételei, miközben hiányuk dezintegrációt eredményez.

A fejezet második és harmadik szakaszában a klasszikus (Durkheim 2013, Weber 1978, Habermas 1987) és késő modernitás (Beck 1992, Castells 2010) legjellemzőbb integrációs formáit értelmezem újra a kereteik között kialakuló igazodás motivációk mintázata alapján. Egyaránt kitérek a különböző integrációs formák negatív és pozitív modalitására (mit jelent az, ha adott cselekvéskoordinációs mechanizmust a félelem vagy ha a bizalom motivációs bázisa szervez), és a kardiagnózisok alapján azok egyensúlyára.

A negyedik szakaszban kísérletet teszek arra, hogy a félelem empirikus mintázatait összekapcsoljam a társadalomelméleti következtetésekkel. Azokat a mechanizmusokat mutatom be, amelyek felelősek azért, hogy az absztrakt negatív igazodás motiváció a félelem empirikus mintázataivá transzformálódjon (pl. Altheide, 2006; Skoll, 2010). A félelem késő modern társadalmi struktúra fenomenológiai textúrájaként történő átértelmezésével, valamint az integráció különböző formáihoz kapcsolódó sajátos megnyilvánulásainak feltárásával, immár átfogó módon magyarázható a félelem expanziója

Eredmények, következtetések

Az alábbi táblázat foglalja össze az áttekintés eredményeit:

	pozitív		negatív		a félelem empirikus mintázatai
	igazodás motiváció	integrációs modell	igazodás motiváció	integrációs modell/ adaptációs technika	
munkamegosztás	az élet általános minőségjavulásában vetett hit	méltányos redisztribúció	<i>a represszív kollektív tudattól való félelem</i>	<i>egyenlőtlen, de nem önkényes redisztribúció</i>	<i>az igazságtalantól való félelem</i>
jogi-bürokratikus legitimitás	a közérdek realizálásában vetett hit	inkluzív joguralom	<i>céltalanságtól, affektusoktól, dogmáktól való félelem</i>	<i>exkluzív, de nem irracionális jogrend</i>	<i>az irracionálistól való félelem</i>
kommunikatív cselekvés	morális elismerésbe és racionalitásba vetett hit	torzítatlan beszédaktusok	konfrontációtól való félelem	megbízhatatlann, de nem erőszakos kommunikáció	bűnözéstől való félelem (paranoia)

rendszer	a környezet kontrollálhatóságába vetett hit	megbízható, adaptív rendszerek	kontingens interakcióktól való félelem	diszfunkcionális, de megbízható rendszerek	az általánosított másiktól való félelem (mizantrópia)
reflexivitás	-		irreverzibilis kockázatoktól való félelem	ideiglenes ártalom-csökkentő reflexivitás	a technológiától és tudománytól való félelem (technofóbia)
hálózatok	-		a globális struktúráktól való félelem	nem adaptív, de ismerős hálózatok	az idegentől való félelem (xenofóbia)

A klasszikus és a késő modernitás elméletei alapján úgy érvelhetünk, hogy a mai társadalmakat e két modalitás egyensúlyának felborulása jellemzi: a „negatív integráció” túlsúlyba kerül, a remény helyett elsősorban a félelem válik meghatározóvá az integráció fenomenológiai megalapozásakor. Szemben a legtöbb vonatkozó szociológiai elemzéssel, a fejezet alapján amellet érvelhetünk, hogy a félelem terjedése nem egy általános kulturális átalakulás, amelyet a társadalmi kapcsolatok felbomlása vagy a sajtó elfogultsága okoz. Ehelyett a különböző szubsztantív félelemek, különböző integrációs mechanizmusokból álló konstellációkban terjednek, melyekre ugyanakkor egyaránt jellemző a negatív igazodás motiváció túlsúlya. Ebben az értelemben, a félelem expanziójának hátterében az áll, hogy egyre több cselekvő szocializálódik negatív integrációval jellemezhető konstellációkban. Azzal, hogy ezek a cselekvési szférák folyamatosan emlékeztetik őket a bizonytalanságra és ambivalenciára (kockázatok), miközben csak félmegoldásokat (hálózatok, reflexivitás) biztosítanak, megakadályozzák az identitás lehorgonyzását és az életvilág belakását. Ehelyett egy eredendő ambivalens, barátságtalan világ horizontját tartják fenn. Ezen a ponton a félelem nemcsak mennyiségileg gyakori, hanem minőségileg is egyre meghatározóbb tapasztalattá válik: fokozatosan leválik a konkrét cselekvéshelyzetekről, generalizálódik. Mivel az egész életvilág a félelem köré épül, az generalizált szorongás alaphangoltság lesz.

3. fejezet: Az indirekt fájdalomtól származó hatalom – A biomedikális fájdalomkezelés történeti fenomenológiája

Háttér, célkitűzések

A fizikai fájdalom az egyik legelemibb emberi tapasztalat. Kellemetlen, vagy bizonyos esetekben elviselhetetlen hatása miatt, minden társadalom kialakítja a fájdalom kezelésének módjait. Ezek közé tartoznak a fájdalom eredetére vonatkozó értelmezési keretek, a kezelés technológiái és a fájdalom elviselésének és csillapításának morális ökonómiáját kijelölő normatív szabályok. A fájdalom azonban nem csupán külső forrásokból származó, adottság. Társadalmi cselekvők is előidézhetik és – szándékosan vagy akaratlanul – használhatják: fájdalmat okozva, a világra vonatkozó elemi értelmezések lerombolhatók és átírhatók, ezáltal a társadalmi viszonyok

átrendezhető. Ilyenformán az erőszakra és kínzásra a hatalmi viszonyok létesítésének ideáltipikus eszközeként tekinthetünk. Az elemi összefüggés ellenére a fájdalom kezelésének és használatának genealógiai elemzései ritkán kapcsolódnak egymáshoz. A harmadik fejezetben e hiány pótlására teszek kísérletet: arra a kérdésre keresek választ, hogy miként alakult át a késő modernitásban a fájdalom értelmezése; milyen technikák felelősek kezeléséért; miként rendeződik át a fájdalomkózos és hatalom viszonya; és hogyan hatnak ezen átalakulások a késő modern szubjektum konstitúciójára?

Az elemzés lépései, módszerek

A fejezet első szakaszában a fájdalom fenomenológiai leírásait tekintem át: Husserl (1989) és Merleau-Ponty (1962) elemzései alapján a fájdalom tapasztalata és a világhoz való testi viszonyulásra (embodiment) gyakorolt hatása kerül tárgyalásra. E vizsgálódásokat Scarry (1985), a fájdalomnak a hatalom bevésése során betöltött konstitutív szerepére vonatkozó elemzéseivel egészítem ki.

A második és harmadik szakaszban ezt az összetett keretet alkalmazom a fájdalomhoz való viszonyulás kora és késő modern ideáltípusait dolgozva ki, társadalomtörténeti (pl. Elias, 2000; Moscoso, 2012) és orvosi antropológiai (pl. Kleinman és Kleinman, 1991; Good 2007; Rose 1999a) forrásokra támaszkodva. A fájdalomkezelés technológiáinak és az erőszak politikai alkalmazásának történeti összekapcsolása a modern hatalom sajátos genealógiáját vázolja fel, amely összefonódik a hegemonná váló biomedikális paradigma történetével.

A negyedik szakaszban mindezek alapján kísérletet teszek arra, hogy Foucault biohatalom-konceptióját (2003) kritikai szempontokkal egészítsem ki: a fájdalom történeti fenomenológiai elemzése alapján lehetőség nyílik a „közvetett fájdalomról származó hatalom” ideáltípusának bevezetésére.

Eredmények, következtetések

Összességében a fájdalom kora újkori kezelése és használata ambivalens képet mutat. A passzív, differenciálatlan középkori viszonyulás (amely teológiai alapokon nyugszik) fokozatosan kiegészült egy instrumentális megközelítéssel; a laikussal keveredő orvosi gyakorlatot a fájdalom egyre hatékonyabb kezelése és az ebből következő instrumentális diskurzus váltotta fel; mindeközben az erőszak mint rendi privilégium a nyilvánosságból a társadalom peremére száműzetett. E tendenciák egyike sem vált azonban kizárólagossá, hiszen a korábbi gyakorlatok, ha gyengített formában is, de fennmaradtak. Ebben a konstellációban a fájdalom legfőbb jellemzője a diszkurzív kontingencia lett, ami kihatott a fájdalomra ráépülő hatalmi struktúrákra is: az többé nem kapcsolódott egy megkérdőjelezhetetlen isteni vagy természeti rendhez.

A fájdalomhoz való viszony történeti dinamikáját a késő modernitásban egyrészt a fájdalomhoz kapcsolódó transzcendentális értelmezések háttérbe szorulása, a biomedikális értelmezés elterjedése, másrészt az erőszak marginalizálódása jellemzi. E korszakot az orvosi fájdalomkezelés diadala határozza meg, ami azonban nem jelenti azt, hogy a fájdalomnak a hatalom megalapozásában betöltött konstitutív szerepe megszűnt volna. Ehelyett azok az intézményi cselekvők, akik a fájdalom szabályozásáért felelősek, akaratlanul is hatalmi ágenssé válnak, mégpedig nem közvetlenül a fájdalom okozásával, hanem közvetve a fájdalom megszüntetésére alkalmas technológiákhoz való hozzáférés kontrollja révén. Hasonlóan a premodern erőszakhoz, a

késő modernitásban az indirekt fájdalom is konstitutív szerepet játszik a hatalom megalapozásában – még akkor is, ha az ennek következményeként megszülető hatalom nem egy felismerhető entitásé, hanem egy arctalan, homályos akaraté. Mivel a hatalom nemcsak társadalmi hierarchiákat hoz létre, hanem a szubjektumokat is formálja (Foucault), az eltárgyasító biomedikális fájdalomkezelés az énhez való sajátos viszonyt is létrehoz. E tapasztalatok alkotják a késő modern szenvedés harmadik dimenzióját: az én tárgy-teszté (Körper) alakul át, ami a fájdalom (és az öröm) gombjainak kapcsolásával automataként kezelhető. Ebben a konstellációban, még ha a fizikai szenvedést sikerül is felszámolni, ennek ára az ön-objektíválás: az szubjektumok függővé válnak a szenvedésüket kezelő biomedikális technológiáktól. E hatalmi viszonyokban egy hibrid szubjektivitás születik, ami különösen fogékony az addikciót okozó viselkedésmintázatokra.

4. fejezet: A depresszió mint társadalmi szenvedés – a kommunikatív és kompetitív interakciók torzulásai

Háttér, célkitűzések

A genealógiai áttekintés alapján úgy érveltem, hogy a depresszió gyakorisága annak köszönhetően nő meg a modernitásban, hogy a világ fizikai belakása, az időtudat, az interszubjektivitás és a mindennapi cselekvőképesség egyaránt az abszolút domínium logikájához igazodik (lásd: első fejezet). Ezen általános következtetés részleteinek pontosítása érdekében ugyanakkor fel kell tárni azokat a társadalmi tereket, ahol az életvilág összeomlásának potenciálja nagyobb eséllyel aktualizálódik. Ezek közé tartoznak az anyagi és szimbolikus küzdelmeknek otthont adó mezők (Bourdieu), valamint a közvetlen és mediatizált kommunikációra támaszkodó mediatizált kooperatív interakciók (Habermas). E premisszákra támaszkodva, e fejezetben az abszolút domínium torzító potenciálját aktualizáló integrációs mechanizmusok azonosítására teszek kísérletet a depresszió pszichopatológiai irodalmának és a kritikai társadalomelméleteknek a kombinálásával. A feladat elvégzéséhez a depressziót a társadalmi szenvedés egy formájaként értelmezem újra, miközben a társadalomelméletek segítségével a háttérben meghúzódó integrációs torzulásokat azonosítom.

Az elemzés lépései, módszerek

A fejezet első szakaszában Bourdieu (1990; 1998) és Habermas (1987) elméleteinek releváns megállapításait tekintem át, különös hangsúlyt fektetve arra, hogy azok miként értelmezik a társadalmi integráció torzult mintázataiból következő személyes szenvedéstapasztalatokat. A cél nemcsak az, hogy bemutassam a társadalmi szenvedés különböző integrációs modellek perspektívájából feltáruló egyéni tapasztalatait, hanem az is, hogy rávilágítsak e megközelítések korlátjaira, és jelezzem azokat a pontokat, ahol a kritikai elméletek kiegészítésre szorulnak.

A második szakaszban a depresszió legnagyobb hatású klinikai leírásait – beleértve a pszichoanalitikus (Freud, 1917), behaviorista (Lewinsohn et al., 1979), valamint kognitív (Beck, 1967; Seligman, 1975) megközelítéseket – tekintem át, ahogyan azok a diagnosztikai kézikönyvekben és tankönyvekben megjelennek (ezek a pszi-diszkurzusok falszifikált „minimál-konszenzusát” fejezik ki). Az oksági modellek jellemzése mellett kísérletet teszek arra is, hogy kiemeljem azokat az érvelési pontokat, ahol implicit vagy explicit módon megjelenik egy

társadalmi komponens, mivel ezek kínálnak lehetőséget a pszichológiai és szociológiai modellek összekapcsolására.

A harmadik és negyedik szakaszban Bourdieu és Habermas (versengésre, ill. kooperációra fókuszáló) kritikai elméleteit összekapcsolom a depresszió pszichológiai magyarázataival. E szintézis célja, hogy azonosítsam azokat a társadalmi konstellációkat, amelyek bizonytalansággal, pozitív visszacsatolás hiányával, negatív vagy önvádoló kollektív reprezentációkkal, kontrollvesztéssel és az ellenállás ellehetetlenítésével jellemezhetőek, és ennyiben a depressziós szenvedésmintázat megjelenésével fenyegetnek.

Eredmények, következtetések

A szintézis eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze:

a társadalmi integráció logikája/depresszió dimenziói	bizonytalanság (pszichoanalízis)	pozitív visszacsatolástól való megfosztottság (behaviorizmus)	negatív kollektív reprezentációk (kognitív)	önvádoló kollektív reprezentációk (kognitív)	kontrollvesztés (tanult tehetetlenség)	ellenállásra való képtelenség (tanult tehetetlenség)
versengés logikája (Bourdieu)	túlversengő mezők, nem-konvertábilis tőkék	erőforráshiányos, méltánytalan mező	traumatizált, nem evilági illúzió	arrogáns, közönyös illúzió	szegregált, autoriter habitus	rettegő, túlkontrollált habitus
kooperáció logikája (Habermas)	túlságosan komplex, diszkreditálódott rendszerek	stigmatizáló, inkompetens kommunikatív cselekvés	sikertelen, veszélyeztetett életvilág	moralizáló, szakértői életvilág	fragmentált, inkoherens kommunikatív cselekvés	kiilleszkedett, kizáró kommunikatív cselekvés

A depresszió mint társadalmi szenvedés akkor alakul ki, ha a társadalmi viszonyok torzulásai – amelyeket vagy a mező, az illúzió és a habitus logikája, vagy a rendszer, a kommunikatív cselekvés és az életvilág logikája együttesen szerveznek – olyan koherens módon torzult konstellációt hoznak létre, amelyben megvalósulnak a szenvedés értelmi kiüresítésének feltételei. A hasonlóképpen torzult társadalmi terek egyszerre járulnak hozzá a bizonytalansághoz, a pozitív visszacsatolástól való megfosztottsághoz, a negatív, önvádoló kollektív reprezentációkhoz, valamint a kontrollvesztés totális tapasztalatához. Ebből következően, a társadalmi szenvedésként felfogott mentális zavarok szintjén megalapozott kritikai elmélet számára nem az integráció logikája, hanem a hozzá kapcsolódó szenvedésmintázat strukturális komponensei a döntőek. Az „üres szenvedés” strukturálisan heterogén, de fenomenológiailag homogén mintázatai (pl. amikor a túlversengő mezők, stigmatizált kommunikatív cselekvéssel, nem evilági illúzióval, moralizáló életvilággal és autoriter habitussal párosulnak) ugyanolyan veszélyesek, mint az egyenlőtlen vagy

kommunikatív torzulás strukturálisan homogén mintái. A táblázat olyan komplementer strukturális konstellációkat vázol fel, amelyek hasonló szenvedésélményekhez vezetnek. Ha e torzult konstellációk bármely kombinációja összefüggő társadalmi környezetet hoz létre, az egyén csapdába esik: egy olyan társadalmi konstelláció foglya lesz, ami a szenvedés depresszív tapasztalatát eredményezi az életvilág totalitásának szintjén. Ennek megfelelően a társadalomkritika sem korlátozódhat pusztán a társadalmi versengés egyenlőtlenségeire, vagy a kommunikáció demokratikus kritériumainak torzulására – ehelyett a torzult interakciók és relációk arányának feltérképezésére irányul.

5. fejezet: A szorongás hálózatai – a késő modern társadalmak torzulásaitól a szorongás társadalmi összetevőig

Háttér, célkitűzések

A második fejezetben úgy érveltem, hogy a félelem a cselekvők igazodás motivációjának kiüresedése miatt válik általános tapasztalattá a késő modernitásban. A negatív integrációval jellemezhető konstellációban a félelem nemcsak gyakrabban tapasztalható, hanem az életvilág általános textúrájává válik – ennek következtében terjed el a generalizált szorongás. Miközben e kordiagnózis a társadalmi struktúrák átalakulására összpontosít, figyelmen kívül hagyja a szorongásteli életvilágot fenntartó mikroszintű társadalmi mechanizmusokat. Ahhoz, hogy ezeket feltárhassuk, a szorongást az interszubsztantív alapvető szintjén, a torzult társadalmi interakciók következményeként kell újraértelmezni. E fejezet elméletstratégiája hasonló a negyedik fejezetben alkalmazotthoz: a szorongás pszichológiai tisztázását és az interszubsztantív torzult formáinak szociológiai tisztázását követően kísérletet teszek a két megközelítés összekapcsolására. A szorongást a társadalmi szenvedés egy olyan formájaként értelmezem újra, amit a félelem dekontextualizált, generalizált mintázatát felerősítő viszonyok idéznek elő.

Az elemzés lépései, módszerek

A fejezet első szakaszában kísérletet teszek a szorongás legfontosabb fenomenológiai összetevőinek azonosítására a pszichoanalitikus (Freud, 1933), kognitív (Beck et al., 1985) és egzisztencialista (Kierkegaard, 1980) leírások alapján. Ezek az elméletek a szorongást a nem reaktív, nem célzott félelemre való hivatkozással magyarázzák, ami az aggodalom feltétel nélküli, diffúz és általános kiterjedését eredményezi.

A második szakaszban azokat a társadalmi konstellációkat rekonstruálom, amelyek a szorongásos fenomenológiai horizont kialakulásával függenek össze. A második fejezet következtetései alapján a szociabilitás azon formáira fókuszálok, amelyek a negatív integrációval jellemezhetők, miközben meghatározó szerepet játszanak a késő modernitás flexibilitási követelményeihez való alkalmazkodásban. Elsődleges fogalmi eszközként White (2008) hálózatelméletére támaszkodom: e megközelítés a szüntelen össze- és szétkapcsolódásból eredő identitás- és kontrollküzdelmek dinamikájára összpontosít. A formális hálózatelméletet szubsztantív megközelítésekkel egészítem ki, amelyek az ontológiai biztonságra (Giddens 1991) és a bizalomra (Honneth 1996) összpontosítanak – vagyis két olyan területre, amit a negatív integráció megjelenése különösen veszélyeztet.

Harmadik lépésben e meglátásokat egy „kritikai hálózati fenomenológiában” kapcsolom egymáshoz: ettől remélhető, hogy képes megragadni mindazokat a társadalmi torzulásokat, amelyek hozzájárulnak a szorongás mint késő modern társadalmi szenvedés megjelenéséhez. A pszichológiai fenomenológiák alapján a tabusítást (pszichoanalízis), kiszámíthatatlanságot, a félelmetes események megvitatására alkalmas interszubbektivitás (kognitív) és kulturális minták hiányát (egzisztenciális) implikáló konfigurációkat írok le, a rutinszerű cselekvésért, a reflexivitásért, az intimitásért, megbecsülésért és jogi elismerésért felelős hálózatok szintjén.

Eredmények, következtetések

A szintéziskísérlet eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze:

	tabusítás	kiszámíthatatlanság	hiányzó támogatás a félelmetes események értelmezéséhez	hiányzó kulturális keret a félelmetes események értelmezéséhez (hedonista, nihilista, moralizáló, stigmatizáló)
rutinok által szerveződő hálózatok	a kapcsolódás és szétkapcsolódás merev mintái (nincs hely alternatív kapcsolatoknak)	-	rítusokat ellehetetlenítő hálózati dinamika (nincs idő a kollektív narratívák rituális megújítására)	túlságosan centralizált kontroll, a felügyelet sűrű kötésekkel párosulva (moralizálás)
reflexív hálózatok	-	a vertikális kapcsolatok hiánya (hiányzik a szakértelem hierarchiája)	a reciprok kapcsolatok hiánya (a kötések csak az egyik fél kezdeményezi)	túlságosan decentralizált kontrollrendszer (nihilizmus)
szeretet által szervezett hálózatok	a különböző klikkek tagjai közötti kapcsolatok hiánya (az intimitás-tapasztalatok nem megoszthatók)	klikkek kialakulása távoli hálózati pozíciók között (a másik ismeretlen)	-	a klikkek ideiglenesek (hedonista)
szolidaritási hálózatok	alacsony hálózati heterogenitás (a méltóságot a többségnek tulajdonítják)	széttöredezett hálózati struktúra (hiányzó kollektív tapasztalatok)	-	szegregáló hálózati dinamika (stigmatizáló)
jogi hálózatok	-	a kontrollrezsimek gyakori változása (az indirekt kapcsolatok stabilitásának hiánya)	a vertikális kapcsolatok alacsony sűrűsége (alacsony esély a megfelelő szakértői támogatásra)	vakfoltok a kontrollrendszer működésében (stigmatizáló)

A generalizált szorongás társadalmi komponensei azokban a cselekvéshelyzetekben vannak jelen, ahol a rutin és a reflexió alapú hálózatok, valamint a szeretet, a szolidaritás és a jog alapú hálózatok egyformán, egy diffúz, dekontextualizált félelemérzetet eredményezve torzulnak. A félelem abban az esetben válik le a rémisztő eseményekről és lesz generalizált szorongássá, ha a rutinokat a merevség, a túlhajszolt rítusok vagy a túlságosan központosított kontroll torzítja; a reflexivitást a hierarchiák, a kölcsönösség vagy a stabilitás hiánya akadályozza; a szeretetet az elszigeteltség, a társadalmi távolság vagy a hedonista instrumentalizálás torzítja; a szolidaritást a kizárólagosság, a széttagozottság vagy a szegregáció korlátozza; a jogokat az instabilitás, a hatékonyság hiánya vagy a szelektivitás torzítja. Társadalomfenomenológiai szempontból azt mondhatjuk, hogy a generalizált szorongás akkor születik meg, amikor az értelemadás olyan homogén módon torzult hálózatokban történik, amelyek egységesen diffúz, beláthatatlan félelemélményeket implicálnak.

6. fejezet: A függőség cselekvőhálózatai – az eldologiasodástól a késő modern hibrid szubjektivitás kialakulásáig

Háttér, célkitűzések

A depresszióhoz és a generalizált szorongáshoz hasonlóan az addiktív viselkedésminták általánossá válása is szorosan kapcsolódik a késő modernitáshoz. Bár a biomedikális értelmezés fokozatosan uralkodóvá vált, a függőség soha nem szűnt meg összetett, ellentmondásos jelenség lenni, amelynek morális és egzisztenciális konnotációi is vannak. Ennek megfelelően a normalitás és a patológia közötti választóvonal ez esetben elmosódott maradt: az akaratgyengeségre utaló erkölcsi ítéleteket sosem váltották fel teljesen a testi betegség narratívái. Még ha az addikcióra a korai és a klasszikus modernitásban többnyire egyéni vagy társadalmi anomáliaként tekintettek is, a közelmúltbeli diskurzusa átalakult: megjelent egy párhuzamos narratíva, amely a függőséget a késő modern lét elkerülhetetlen elemeként értelmezi újra (Brodie és Redfield, 2002). Ezt a hangsúlyeltolódást jelzi az addikció új formáinak robbanásszerű megjelenése: a függés immár nem csak konkrét szerekhez (pl. alkohol, nikotin, kávé vagy kábítószer) kötődik, hanem szinte bármilyen konkrét viselkedésforma kapcsán értelmezhető (pl. számítógépes játék, sorozatnézés, evés, szexualitás stb.). Ez a diszkurzív robbanás jelzi az úgynevezett „függőségi kultúra” megszületését (Shelby, 2016), ami az éhez való objektíváló viszonyon alapul. Mindezek alapján azt lehet állítani, hogy az addikció mára kettős jelissé vált: nem egyszerűen patológia, hanem a késő modern állapothoz mélyen kapcsolódó életforma. Ezen átalakulás ellenére, a függőségre irányuló legtöbb kortárs elemzés nem veszi egyidejűleg figyelembe mindkét szempontot: vagy önpusztító viselkedésmintaként kutatja az addikció okait, vagy a függőséget normalizáló kulturális gyakorlatokat elemez. Az egyoldalúság elkerülése érdekében a következő fejezetben arra teszek kísérletet, hogy a függőségre egyszerre tekintsek a késő modernitás társadalmi torzulásainak következményeként, valamint az ágenciáját visszanyerni próbáló késő modern cselekvő szubjektivációs kísérletekét. E komplex cél érdekében olyan társadalomfenomenológiai elemzést végzek, ami egyaránt lefedi az ágenciára, a felelősségvállalásra, az integrációs zavarokra, valamint az élvezet és a fájdalom technológiáira vonatkozó kérdéseket.

Az elemzés lépései, módszerek

Az első szakaszban az addikció különböző fenomenológiai leírásait tekintem át, hogy hozzáférhetővé váljanak a „motivációs rendszer” patológiáját fenntartó ideáltipikus belső

mechanizmusok (West és Brown, 2013). Ezen elemzések szerint a függőség dinamikája alapvetően a világban való létezés torzulásával függ össze: a szubjektum ilyenkor feloldódik valamely tárgyban, kizárólag „passzív szintézis” keretében viszonyul hozzá (Copoeru, 2014); eközben képtelenné válik másokra „arcként” tekinteni (Peperzak, 2009), ami összességében egy „inautentikus létezést” fejez ki (Schalow, 2017). Miközben a cselekvő megpróbál megoldást találni erre az egzisztenciális határállapotra, olyan technológiákhoz fordul, amik eredetileg a fájdalom és az élvezet kezelésére szolgálnak. Minthogy e technológiák nem alkalmasak az eredendően egzisztenciális probléma megoldására, csupán a megtapasztalt tünetek kezelésére, így csapdába ejtik a cselekvőt, aki választhat az eredeti szenvedése és az ideiglenes megoldást kínáló technológiáktól való függés között.

A második szakaszban különböző társadalomelméletek kerülnek áttekintésre, amelyek fogalmi eszközöket nyújtanak az addikció késő modern társadalmi komponenseinek kidolgozásához: ezek Latour (2005) cselekvőhálózatelmélete, Honneth (2006) eldologiasodás-elmélete, Lash (2001) információs társadalomra és Rosa (2013) gyorsulás társadalmára vonatkozó elmélete.

A harmadik szakaszban e rekonstrukció eredményeit az addikció fenomenológiájával kapcsolom össze: az eredeti egzisztenciális torzulást az eldologiasodás következményeként, vagyis a cselekvőhálózatokon belüli „intermediátor” pozícióban való megrekedésként értelmezem újra; a menekülést ígérő technológiákat olyan „mediátorként”, melyek lehetővé teszik az intermediátor és mediátor szerepek közötti átmeneti váltást; e technológiák használatának normalizálódását végül az információs és a gyorsulási társadalom modelljein keresztül értelmezem (mindkettő az intermediátor és mediátor szerepek határán egyensúlyozó hibrid szubjektivitások normalizálódását példázza).

Eredmények, következtetések

Ezen elemzések alapján arra a következtetethetünk, hogy a késő modernitásban az addikció a létezés naturalizált elemévé válik: az eldologiasodással összefüggő „üres szenvedésből” ered, mely állapotot a cselekvők egy – relatív javulást ígérő – hibrid szubjektivitást kultiválva kezelnek. A függőségre úgy tekinthetünk, mint a humán aktánsok mediátorrá válását korlátozó cselekvőhálózatok eldologiasító következményére. Addikció akkor jön létre, ha az intermediátor szerep kizárólagosságának leküzdése érdekében, komplementer cselekvőhálózatokat alakítanak ki. Ha az általános szinten eldologiasító társadalmi viszonyokat a cselekvők inkorporálják, a függőség ön-objektíválásként jelenik meg, sajátos egzisztenciális kompromisszumot kifejezve. Ágenciájuk kiterjesztése érdekében a cselekvők instrumentálisan használják az öröm és a fájdalom technológiáit, annak ellenére, hogy fennáll a veszélye annak, hogy eközben maguk is automatákká változnak. Miközben az ilyen hibrid szubjektumok a késő modernitás korlátaihoz való alkalmazkodást fejeznek ki, az egzisztencia további kiüresedéséhez is vezetnek.

7. fejezet: Az organikus szolidaritáson túl – a későmodern jóléti állam paradoxonjaitól a válságkezelés morális kihívásaiig

Háttér, célkitűzések

A szenvedés nem egy önmagában álló fogalom: azon – tényleges vagy potenciális – támogató kapcsolatok kontextusába ágyazódik, amelyek csökkenteni képesek. A – tényleges, hiányzó és

torzult – társadalmi támogatás mintázatai fejezik a szolidaritás adott paradigmáját, vagyis a szenvedésre adott kollektív reakció horizontját. A szolidaritás nemcsak a szociológia számára kulcsfogalom, hanem a morál- és politikai filozófia központi fogalma is. Ennek megfelelően többszörös tétje van: mind a társadalmi integráció, mind a szubjektum méltósága, mind a társas kapcsolatok demokratikussága összefügg vele. A szolidaritás abban az értelemben is összetett jelenség, hogy egyszerre érinti a mindennapi interakciók gyakorlati szintjét (a másik anyagi vagy szimbolikus erőforrásokkal történő támogatása); a normák és értékek fenomenológiai szintjét (az értékesség és a felelősség intézményesített diskurzusai); valamint az integráció strukturális szintjét (a befogadás és a kirekesztés mechanizmusai). Mivel az „üres szenvedés” megjelenése mindezen tételekkel és szintekkel összefügg, ebben a fejezetben a szolidaritás átfogó koncepciójára támaszkodom. A redukcionizmus elkerülése érdekében egy többrétegű modellt dolgozok ki, ami a modernizáció történelmi paradoxonjaival (lásd első rész), valamint a társadalmi interakciók, illetve a személyközi és cselekvőhálózatok torzulásaival is foglalkozik (lásd második rész).

Az elemzés lépései, módszerek

Az első szakaszban klasszikus (Castel, 2002) és kortárs (Beck, 1992; Giddens, 1994) társadalomelméleteket tekintek át, a „posztorganikus szolidaritás” kialakulásához vezető átalakulások feltárása céljából. Ezek az elemzések bemutatják azokat a történelmi folyamatokat, amelyek az „organikus szolidaritás” széttöredezéséhez vezettek. Durkheim modelljét (2013) nem csak tartalmi következtetései, hanem kivételesen összetett elméleti spektruma miatt is referenciaként használom. Durkheim összetett módon elemzi, ahogy a mechanikus szolidaritás premodern paradigmája fokozatosan átadta helyét egy új, organikus formának: ez utóbbi nem váltotta fel teljesen az előzőt, hanem kiegészítette és egyúttal átalakította azt. A posztorganikus szolidaritás modelljét hasonló módon mutatom be: megjelenését az organikus szolidaritás kiforrott kifejeződésének (azaz a globális kihívásokkal szembenező, nemzeti keretek között megszerveződő jóléti államnak) a funkcionális leromlásával magyarázom; fő jellemzőit („sziszifuszi” erőfeszítések az ártalomcsökkentésre, hosszú távú megoldások ígérete nélkül) a késő modern strukturális korlátokhoz (a globalizált információs kapitalizmus bizonytalanságai és egyenlőtlenségei) való alkalmazkodásként írom le; továbbá a mechanikus (negatív kollektív tudat) és az organikus szolidaritás (a jóléti állam dekonstrukciója) tovább élő elemeire gyakorolt hatást, átfogó modell formájában dolgozom ki.

A második szakaszban a posztorganikus szolidaritás fogalmának normatív szempontjait igyekszem tisztázni (Bayertz, 1999). Míg az első szakaszban modernizációelméleti vizsgálódások játszottak főszerepet, addig a második szakaszban többnyire morál és politikai filozófiai (pl. Brunkhorst, 2005; Nussbaum, 2007; Stjerno, 2005) elemzések áttekintésére kerül sor. Annak ellenére, hogy a filozófiai érvelések többnyire ismeretlenek a hétköznapi cselekvők számára, mégis alapvető forrásoknak tekinthetők, amennyiben ezek szolgálnak végső hivatkozási alapként a kortárs szolidaritási diskurzusokban. Az áttekintés lehetőséget teremt egy negatív normatív bázis felvázolására, mely a posztorganikus szolidaritás fogalmának pontosítására szolgál: eszerint azok a válságkezelő hálózatok rendelkeznek szolidaritási funkcióval, melyek konzisztensek az itt felsorolt elvekkel.

A harmadik szakaszban a kortárs szolidaritási intervenciók gyakorlati szintjére térek rá. Humanitárius akciók antropológiai elemzéseit tekintem át (pl. Fassin, 2007; Ferguson, 1990; Seckinelgin, 2017), hogy rávilágítsak a posztorganikus szolidaritás gyakorlati ambivalenciáira. A „vézhelyzet logikájára” támaszkodó hibrid szolidaritási hálózatok mindenfajta morális szempont

felfüggesztésének veszélyével fenyegetnek – beleértve azokat az elveket is, amelyek a minimalista negatív modellen alapulnak. Ennek megfelelően a vészhelyzet logikája olyan paradox tényezőnek bizonyul, ami veszélyezteti magát a posztorganikus szolidaritás lehetőségét.

A negyedik szakaszban kerül sor e következtetések összefoglalására: az elméleti és empirikus meglátások alapján kísérletet teszek egy olyan átfogó szolidaritási modell felvázolására, ami nemcsak szociológiailag megalapozott, normatívan tisztázott és empirikusan kifinomult, hanem képes az „üres szenvedés” kihívásainak kezelésére is.

Eredmények, következtetések

Az organikus és posztorganikus szolidaritás modelljeinek összevetését az alábbi táblázat foglalja össze:

	az organikus szolidaritás modellje	a posztorganikus szolidaritás modellje
történeti előzmény	mechanikus szolidaritás (hasonlóságon alapuló)	jóléti állam, mint a kiteljesedett forma
kulcs strukturális átalakulása	funkcionális differenciálódás és vele párhuzamos individualizáció	globális kockázatok és egyenlőtlenségek megjelenése (gazdasági és egészségügyi komponenseket is beleértve)
kialakuló új szolidaritási szint	organikus szolidaritás (funkcionális egymásra utaltságon alapuló) kollektív tudat redukált formájában lehorgonyozva	posztorganikus szolidaritás (sziszifuszi válságkezelés globális hálózata)
a korábbi konstelláció átalakítása	a többiek teljesítményétől való függőség tapasztalata, valamint uniform funkcionális kényszerstruktúrának való kitettség	negatív kollektív tudat (az egymásra utaltság és ellenségesség keveréke) dekonstruálódó jóléti állam (ártalomcsökkentés hosszútávú intézményi megoldások helyett)
új lehetőségek	virtuális közösségek integrációja (pl. nemzetállam) a munkamegosztás és jóléti állam rendszerei révén	globális kockázatközösségek integrációja, flexibilis válságkezelő hálózatok segítségével
torzulások és patológiák	anomikus vagy kényszerített munkamegosztás	eldologiasodott szenvedéshez való viszony; a válságkezelő technológiákhoz való hozzáférés egyenlőtlenségei

A késő modern szolidaritás eredendő paradoxonnal terhelt: egyfelől a posztorganikus szolidaritást a válságkezelés – negatív morális princípiumok által korlátozott – ideiglenes hálózatai hivatottak biztosítani; másfelől a vészhelyzeti keretezés azoknak a morális princípiumoknak a felfüggesztésével is fenyeget, amelyek a válságkezelő hálózatok eldologiasító tendenciáit hivatottak ellensúlyozni. A késő modern posztorganikus szolidaritás lehetősége nemcsak elméleti

szinten, hanem a gyakorlatban is e paradoxon megoldásától függ. A posztorganikus szolidaritás modellje szerint a szolidaritást olyan hálózatok alkotják, amelyek ideiglenesen kezelik a globális kockázatokat, hosszútávú intézményi megoldások ígérete nélkül; olyan negatív erkölcsi elveken alapulnak, amelyek egyensúlyt teremtenek a válságokat kezelni hivatott intézkedések és azok torzító, nem szándékolt következményei között; továbbá kezelik a vészhelyzeti logika totálissá válásából fakadó paradoxonokat. A késő modern szolidaritás ilyenformán folyamatosan egyensúlyoz az emancipációs és az eldologiasító tendenciák között: nem az üres szenvedés strukturális összetevőinek forradalmi módon történő leküzdésére törekszik, inkább arra, hogy a cselekvés terének reflektív kiszélesítésével elősegítse a változást. Az „üres szenvedésre” reagáló társadalmi intervenciók ebből a komplex perspektívából válnak hozzáférhetővé. A depresszió, a szorongás és az addikció biomedikális fogalmai az individuum szintjén alkalmazzák a vészhelyzeti keretezést: az üres szenvedés megnyilvánulásainak váratlan, egyéni „válságként” való interpretációjával az intervenció horizontja is korlátozott pályára kerül (a szenvedő ágenciáját felfüggesztik és alárendelik a biomedikális komplexumnak). Ebben az értelemben az üres szenvedés különböző formáit egy másodlagos torzulás is terheli: a szolidaritási mechanizmusokat, amelyek kezelni hivatottak őket, hasonló működési zavarok jellemzik, mint amelyek a kialakulásukért eredetileg felelősek. A hiábavaló birtoklás, a negatív integráció és az ön-objektíváló hatalom nemcsak depresszióval, szorongással és függőségekkel fenyeget, hanem kiüresedett szolidaritási kötelekkel is.

8. fejezet: Kiutak a szenvedésből – a kvázi-terápiás hálózatokról

Háttér, célkitűzések

A szenvedés többszörösen ambivalens tapasztalat: egyrészt korlátozott kifejezhetősége miatt kiszakít a társas viszonyokból; ugyanakkor a potenciálisan megidézett együttérzés révén interszubjektivitást képes teremteni. Másrészt a szenvedés egyszerre magától értetődő tapasztalat (a rossz ősbenyomása), és folytonos újraértelmezésre sarkalló, magyarázatra szoruló élmény (Lévinas, 1998). Fenomenológiai komplexitása ellenére a szenvedéssel foglalkozó legtöbb szakértői gyakorlat túlegyszerűsítő megközelítésekre támaszkodik: vagy a fizikai fájdalomra redukálja, vagy mentális distresszként tekint rá, esetleg e két megközelítést keveri. A szenvedés paradigmatiszta modellje a szubjektum-objektum relációban tekint a jelenségre: eszerint a szenvedés monologikus módon ragadható meg, az egyénnel történik, valamely objektív (fizikai, mentális vagy társadalmi eredetű) megpróbáltatás okozataként. Az előző fejezetek e modell alternatíváját kívánták felvillantani, különböző társadalomfenomenológiai megközelítésekre támaszkodva. Az utolsó fejezetben e kísérletek összegzésére és lezárására kerül sor: olyan intervenciók praxisok lehetőségterét igyekszem felvázolni, amelyek képesek lehetnek az „üres szenvedés” történelmi és társadalmi komplexitását kezelni.

Az elemzés lépései, módszerek

Az első szakaszban a szenvedésre irányuló, különböző fenomenológiai konceptualizációs kísérleteket tekintek át (Cassell, 2004; Lévinas, 1998; Svenaeus, 2014). Ezek alapján úgy érvelhetünk, hogy a szenvedő életvilágának összeomlása akkor kerülhető el, ha az egyéni tapasztalatokat sikerül érdemi módon megosztani, vagyis egy interszubjektív relációba ágyazni.

A második szakaszban, e konklúzióból kiindulva tekintem át az üres szenvedés előző fejezetekben kidolgozott társadalmi-történeti formáit. Az üres szenvedésre úgy tekintek, mint ami az interszjektív szenvedés lehetőségtere felől értelmezhető: az életvilág totalitását meghatározó depresszió, szorongás vagy addikció elválaszthatatlan a szenvedés megosztásának torzulásaitól vagy éppen teljes ellehetetlenülésétől. E mentális zavarok nem különálló, individuális fenomenológiai mintázatként léteznek, sokkal inkább a szenvedés megosztását blokkoló diszfunkcionális hálózati konfigurációk következményeként. Ennek megfelelően kezelésükhöz olyan beavatkozásra van szükség, ami a hálózati torzulások szintjén írható le, az értelemtelet interakciók – és ezáltal a megnyugtató narratívák létrehozása – elé szisztematikus akadályokat gördítő zavar formájában.

A harmadik és negyedik szakaszban több, széles körben alkalmazott intervenciós praxist tekintek át abból a szempontból, hogy milyen potenciállal rendelkeznek az üres szenvedés kezelésére (pl. Beck, 1967; Freud, 1952; Rogers, 1959). Amellett érvelek, hogy a pszichoterápiás technikákat (amelyek a sérült interszjektivitás következményeihez a trauma perspektívájából közelítenek) és a szociális munka (Adams et al., 2002; Dominelli, 2002) praxisát (ami dekontextualizált társadalmi diszfunkciókra irányul) egyaránt ki kell egészíteni. Mivel ezek nem képesek azokat a történelmileg kialakult, de naturalizált torzító struktúrákat megcélozni, amelyek a szenvedés ürességéért felelősek, komplementer terápiás gyakorlatokra is szükség van. Ilyen kiegészítő praxisok nélkül még a legjobb szándékú pszichoterápiák és szociális munka beavatkozások is kudarcot vallhatnak, mivel továbbra is jelentős marad a veszélye annak, hogy az általuk kezelni kívánt nehézségek egzisztenciális értelemben üres szenvedéssé alakulnak át – a hiábavaló birtoklás, a negatív integráció és a közvetett fájdalomtól származó hatalom kezeletlenül maradó mintázatai miatt.

Eredmények, következtetések

Az alábbi táblázat példázza, miként képzelhető el a torzult hálózatok és a különböző emancipatórikus kötések összekapcsolódása:

Üres szenvedés dimenziói	Társadalmi torzulással jellemezhető hálózatok	Kapcsolódó emancipatórikus kötések		
		a látens társadalmi konfliktusokra történő reflexió hálózatai (a pszichoanalízis logikája)	társadalmi diszfunkciókra reflektáló hálózatok (a kognitív terápia logikája)	hiányzó elismerési tapasztalatokat bepótló hálózatok (személyközpontú terápia logikája)
Depresszív integrációs formák (vö. harmadik táblázat)	konvertálhatatlan tőke, erőforrás hiányos, méltánytalan mezők / traumatizált, nem evilági, közönyös illúziók / szegregált, tekintélyelvű habitus	forradalmasító illúzió	kooperatív illúzió	pacifikált redisztribúció/ nagyvonalú habitus

	túlságosan komplex, diszkreditált rendszerek / stigmatizált, inkompetens, fragmentált, inkoherens kommunikatív cselekvés / sikertelen, moralizáló életvilág	megegyezésre törekvő és mutakozást lehetővé tevő kommunikáció	mentoráló, pedagógiai kommunikáció	önkorlátozó rendszerek, nyitott életvilágok
Generalizált szorongás hálózatai (vö. negyedik táblázat)	a reflexivitás korlátai: a kapcsolódás és szétkapcsolódás merev mintázatai / túlpörgetett hálózati dinamika, hiányzó vertikális kötések / a kötések kölcsönössége alacsony szintű	pragmatikus, reformista reflexivitás	stratégiai, kalkulatív reflexivitás	megbízható szakértői intézmények, relaxáló rutinok
	az elismerésmegvonás aspektusai: klikken átívelő kötések hiánya /klikkek tagjainak nincs közös hálózata / alacsony hálózati heterogenitás / fragmentált kapcsolatok / a kontrollrezsimek gyakori változása / a vertikális kapcsolatok alacsony sűrűsége	inkluzív szolidaritás	haszonelvű szolidaritás	méltányos és transzparens jogrendszer, megbízható intimitás
Az addikció cselekvőhálózatai (vö. hatodik fejezet)	eldologiasító társadalmi-technológiai környezet	dekonstrukcionista platformok	környezettudatos, technika-kritikus információs hálózatok	információs filterek, virtuális intimitás

A depresszív társadalmi környezetet a versengő és kommunikatív integrációs mintázatok bizonytalan, elismeréshiányos, pesszimista, önvádoló, ellenőrizhetetlen és merev formái alkotják. Ha az ilyen értelemben depresszív versengő hálózatok olyan emancipatórikus kötésekhöz kapcsolódnak, amelyek a *status quo* megújításának forradalmi eszméin alapulnak, akkor az elviselhetetlen látens hatalmi struktúrák láthatóak lesznek, és leküzdésük elérhető céllá válik; ha olyan kötésekhöz kapcsolódnak, amelyeket kooperatív illúzió jellemez, akkor maga a kegyetlen versengés logikája kérdőjeleződik meg, és megnyílik az út a meglévő gyakorlatok átértékelése

előtt; ha pedig olyan kötésekhez kapcsolódnak, amelyeket pacifikált, nyugvópontra jutott – és ennyiben legitim – redisztribúciós viták jellemeznek, akkor a megrettent habitus helyén egy felszabadult jöhet létre. Ha a depresszív kooperatív hálózatokhoz olyan emancipatórikus kötésekhez kapcsolódnak, amelyek egyszerre teszik lehetővé a különböző nézetek közti közvetítést és az egyéni mutatkozást, akkor a kommunikatív cselekvést torzító hierarchiák felfüggeszthetők; ha edukatív kötésekhez kapcsolódnak, akkor az adaptív kompetencia javulhat; ha pedig önkorlátozó, a saját gyarmatosító tendenciáiknak határt szabó kontrollrezsimekhez kapcsolódnak, akkor egy nyitott életvilág internalizálódhat (amely nem gyanakvó a mediatizált kommunikációval szemben, és nem is zárkózik be a dogmatizmus különböző formáiba).

A szorongás hálózatai a tabusító, kiszámíthatatlan, közönyös, kulturálisan egyoldalú (hedonista, nihilista, moralizáló, stigmatizáló) torzulási mintázatokkal jellemezhető identitáskonstrukciók és elismerési hálózatokból épülnek fel. Ha az ilyen értelemben generalizált szorongást valószínűsítő, merev és túlterhelt reflektív hálózatok pragmatikus alapon nyugvó kötésekhez kapcsolódnak, akkor a régóta őrzött sérelmek helyett a közös célokra koncentrálnak; ha stratégiai-kalkulatív racionalitás által koordinált kötésekhez, akkor a rugalmasság javításával optimalizálhatók az együttműködés rigid keretei; ha pedig megbízható intézményi kötésekhez, akkor megnyugtató, ontológiai biztonságot nyújtani képes rutinok alakulhatnak ki. Ha a szorongást okozó elismerési hálózatok a befogadás új formáival kísérletező szolidaritási kötésekhez kapcsolódnak, akkor a zárt klikkekben keletkező, korábban feloldhatatlan konfliktusok újratárgyalhatók; ha haszonelvű kötésekhez, akkor a közösség céltudatos fejlesztése a rend újfajta érzetét teremtheti meg; ha pedig a jóléti jogokat érvényesítő, igazságos joggyakorlaton alapuló intézményi kötésekhez, akkor az intim kapcsolatok tehermentesülnek, és lehetővé teszik az identitás szabad konstrukcióját.

Az addikció cselekvőihálózatai eldologiasító társadalmi-technológiai mediátorokból épülnek fel, miközben az ágenciát az ön-tárgyasítás kompromisszumos keretei közé szorítják. Ha ezek a cselekvőhálózatok az információs társadalom „dekonstrukcionista” platformjaihoz kapcsolódnak, akkor a technikai mediátorok automatizált működésének repedései szándékosan tovább mélyíthetők, lehetővé téve a rejtett alárendeltséggel való konfrontációt; ha a technológiai fejlődés tágabb következményeire fókuszáló információs hálózatokhoz kapcsolódnak, akkor a kompromisszumos, hibrid ágenciát lehetővé tevő cselekvőhálózatokat ezek perspektívájából lehet átértékelni; ha pedig a releváns és irreleváns információk megsűrését, vagyis a „zajok” blokkolását lehetővé tevő technológiákhoz, akkor a virtuális tér korlátai között, kölcsönös megértést ígérő kvázi-intimitások alakulhatnak ki.

Természetesen ez csak néhány elméleti példa az olyan emancipációs hálózatokra, amelyek képesek lehetnek a pszichoterápiás interakciókhoz hasonló kvázi-terápiás hatást reprodukálni, a hétköznapi cselekvéshelyzetekben. Ezen elméleti konstrukciók olyan hipotézisként foghatók fel, melyek teszteléséhez további empirikus kutatásra van szükség. Mégis, az előző fejezetek következtetései alapján megalapozottnak tűnik, hogy az „üres szenvedés” hálózataihoz kapcsolódva, az ehhez hasonló emancipatórikus kötések az értelemnélküliség meghaladásának ígéretét magukban rejtő, gondoskodó interszubbektivitásokat hozhatnak létre. Ha az ilyen emancipatórikus hálózatokat – a pszichanalitikus, kognitív és személyiségközpontú terápiaik határmechanizmusát reprodukálандó – a társadalmi konfliktusokra és diszfunkciókra való reflexió, valamint a hiányzó elismerési tapasztalatok hozzáférhetővé tétele szerint finom hangoljuk, akkor a szenvedés a mindennapi interakciók szintjén, mintegy a hálózati konfigurációk nem szándékolt következményeként válik csökkenthetővé.

A témakörből készült saját publikációk jegyzéke

A doktori értekezés a Routledge kiadónál megjelent *Empty Suffering: A social phenomenology of depression, anxiety and addiction* (London 2021) c. könyv rövidített változatának fordítása.

Az eredeti könyv 1-5. fejezetének első változata korábban a következő folyóiratokban jelent meg:

1: From naturalized suffering to futile ownership – a genealogy of depressed lifeworld In: *Journal of Historical Sociology* 33(4): 546-566. <https://doi.org/10.1111/johs.12305>

2: Towards a social theory of fear: A phenomenology of negative integration. *European Journal of Social Theory*, 23(4): 512–531. <https://doi.org/10.1177/1368431019850074>

3: Power from indirect pain – A historical phenomenology of medical pain management In: *Continental Philosophy Review* 54(1): 41–59 <https://doi.org/10.1007/s11007-020-09518-5>

4: From mental disorders to social suffering: Making sense of depression for critical theories. *European Journal of Social Theory*, 22(4): 477-496 <https://doi.org/10.1177/1368431018760947>

5: Networks of anxiety – from the distortions of late modern societies to the social components of anxiety In: *Phenomenology & Mind* issue 18. DOI: 10.17454/pam-1817

Referenciák

Adams, R., Dominelli, L. and Payne, M. (eds) (2002) *Critical Practice in Social Work*. NY: Palgrave

Adorno, TW. (1973) *Negative Dialectics*. NY: Seabury Press.

Altheide, DL. (2006) *Terrorism and the Politics of Fear*. Oxford: Altamira Press

Ariés, P. (1989) Introduction. In Chartier, R. (ed.), *A History of Private Life, Volume III: Passions of the Renaissance* Cambridge: Harvard University Press.

Bayertz, K. (1999) Four Uses of “Solidarity”. In Bayertz K. (ed) *Solidarity. Philosophical Studies in Contemporary Culture*, vol 5. Dordrecht: Springer, 3-28.

Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity

Beck AT. (1967) *Depression: Clinical, experimental and theoretical aspects*. NY: Harper & Row

Beck, AT., Emery, G. and Greenberg, RL. (1985). Differentiating anxiety and depression: A test of the cognitive content specificity hypothesis. *Abnormal Psychology*, 96(3): 179-183

Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage

Bourdieu, P. (1990) *The logic of practice*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, P. (1998) Is disinterested act possible? In *Practical Reason – On the theory of action*. Stanford: Stanford University Press.

- Brodie, JF. and Redfield, M. (eds.) (2002) *High Anxieties. Cultural Studies in Addiction*. Berkley: UCP.
- Brunkhorst, H. (2005) *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community*, Cambridge: MIT Press
- Cassell, E.J. (2004) *The Nature of Suffering and the Goals of Medicine*. Oxford: Oxford University Press
- Castel, R. (2002) *From manual workers to wage laborers: transformation of the social question*. NJ: New Brunswick.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture* Vol. I. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell
- Cohen, E. S. and Cohen, Th. V. (2001) *Daily Life in Renaissance Italy*. Westport, CT and London, UK: The Greenwood Press
- Copoeru, I. (2014) Understanding Addiction: A Threefold Phenomenological Approach. *Human Studies* 37(3): 335–349.
- Dominelli, L. (2002) *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. NY: Palgrave
- Duby, G. (Ed.) (1988) *A History of Private Life, Volume II: Revelations of the Medieval World*. Cambridge: Harvard University Press.
- Durkheim, É. (2013) *The Division of Labour in Society*. London: Palgrave Macmillan
- Elias, N. (2000) *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Fassin, D. (2007) *When Bodies Remember. Experience and Politics of AIDS in South Africa*, Berkeley: University of California Press
- Ferguson, J. (1990) *The Anti-Politics Machine: "Development," Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press
- Foucault M. (2006) *History of Madness*. NY: Routledge.
- Freud, S. (1917) Mourning and melancholia. In *Collected papers* (Vol. 4). London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, 152-172.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psychoanalysis*. NY: Norton
- Freud, S. (1952). *A general introduction to psychoanalysis*. NY: Garden City.
- Fuchs, T. (2013) Depression, Intercorporeality and Interaffectivity. *Journal of Consciousness Studies* 20 (7–8): 219–238.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens A. (1994) Living in a Post-traditional Society. In Beck, U., Giddens, A. and Lash, S. (Eds.): *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity, 56-109.

- Goffman, E. (1961) *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. NY: Doubleday.
- Good, MJDV. (2007) The Medical Imaginary and the Biotechnical Embrace: Subjective Experiences of Clinical Scientists and Patients. In Biehl, J., Good, B. and Kleinman, A. (eds.): *Subjectivity: Ethnographic Investigations*. Berkeley: University of California Press, 362-381.
- Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action vol.2*. Boston: Beacon
- Hobbes, T. (1997) *Leviathan*. NY: Simon & Schuster
- Honneth, A. (2006) *Reification: a recognition-theoretical view*. The Tanner Lectures on Human Values. online material: http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/h/Honneth_2006.pdf
- Husserl, E. (1989) *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy – Second Book: Studies in the Phenomenology of Constitution*. Dordrecht: Kluwer.
- Kierkegaard, S. (1980) *The concept of Anxiety*. Princeton: Princeton University Press
- Kleinman, A. and Kleinman, J. (1991) Suffering and its professional transformation: Toward an ethnography of interpersonal experience. *Culture, Medicine and Psychiatry* 15(3):275-301.
- Lash, S. (2002) *Critique of Information*. London: Sage.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press
- Le Goff, J. (1992) *Medieval Civilization: 400-1500*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Le Roy Ladurie, E. (1984) *Montaillou: Cathars and Catholics in a French Village 1294-1324*. London: Penguin.
- Levinas, E. (1998) Useless suffering. In E. Levinas: *Entre nous: Thinking-of-the-other*. NY: Columbia University Press, 91-102.
- Lewinsohn, PM., Youngren, MA. and Grosscup, SJ. (1979) Reinforcement and depression In Depue RA (Ed.): *The psychobiology of the depressive disorders*. NY: Academic Press
- Honneth, A. (1996) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity
- Merleau-Ponty, M. (1962) *Phenomenology of perception*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Moscato, J. (2012) *Pain: a cultural history*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nussbaum, M. (2006). *Frontiers of justice: disability, nationality, species membership*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press Harvard University Press
- Peperzak, A. (2009) Sincerely yours: Towards a Phenomenology of Me. In Hofmeyr, B. (Ed.) *Radical Passivity: Rethinking Ethical Agency in Levinas*. Dordrecht: Springer, 55-66.
- Ratcliffe, M. (2015) *Experiences of Depression*. Oxford: Oxford University Press
- Rogers, CR. (1959). The essence of psychotherapy: A clientcentered view. *Annals of Psychotherapy*, 1: 51–57.

- Rosa, H. (2013) *Social Acceleration - A New Theory of Modernity*. NY: Columbia UP
- Rose, N. (1999) *Powers of Freedom: reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rousseau, JJ. (2002) *The Social Contract and The First and Second Discourses*. New Haven and London: Yale University Press
- Scarry, E. (1985) *The body in pain: the making and unmaking of the world*. NY-Oxford: Oxford University Press.
- Schalow, F. (2017) *Toward a Phenomenology of Addiction: Embodiment, Technology, Transcendence*. Cham: Springer International Publishing
- Seckinelgin, H. (2017) *The politics of global AIDS: institutionalization of solidarity, exclusion of context. Social Aspects of HIV*. Springer International Publishing
- Seligman, MEP. (1975) *Helplessness*. San Francisco: Freeman.
- Shelby C.L. (2016) *The Culture of Addiction*. In: Shelby, C.L. (ed.): *Addiction: A philosophical perspective*. London: Palgrave Macmillan
- Skoll, GR. (2010) *Social Theory of Fear Terror, Torture, and Death in a Post-Capitalist World*. NY: Palgrave Macmillan
- Stjerbo, S. (2005) *Solidarity in Europe: The History of an Idea*. Cambridge, NY: Cambridge University Press
- Svenaesus, F. (2014). *The phenomenology of suffering in medicine and bioethics*. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 35(6): 407–420.
- Weber, M. (1978) *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press
- West, Robert and Brown, Jamie (2013) *Theory of Addiction*. London: Wiley-Blackwell
- White, HC. (2008) *Identity and control: how social formations emerge*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- WHO (2018) *Depression*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>
- Wilkinson, I. (2005) *Suffering: A sociological introduction*. London: Polity.